

DOI: <https://doi.org/10.4467/25439561KSR.25.009.22295>

NORBERT MORAWIEC <https://orcid.org/0000-0001-5025-5528>

Uniwersytet Jana Długosza
w Częstochowie

WERYFIKACJE RUSKOŚCI.
KIJOWSKA HISTORIOGRAFIA
PRAWOSŁAWNA A METAFORA JEDNOŚCI
(NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH)

VERIFICATIONS OF RUTHENIANNES:
KIEVAN ORTHODOX HISTORIOGRAPHY
AND THE METAPHOR OF UNITY (SELECTED CASES)

Streszczenie

Przedmiotem analiz jest poszukiwanie metafor historycznych konstruujących kijowską historiografię cerkiewną. Analizując twórczość Melecjusza Smotryckiego, Teofana Prokopowicza i Jerzego Konisskiego, zwrócono uwagę na – konstruującą ich uczone narracje – metaforę państwowo-konfesyjnej jedności. Metafora ta, widoczna w średniowiecznej historiografii ruskiej, pod wpływem przemian polityczno-konfesyjnych Europy Środkowej i Wschodniej podlegała stałemu procesowi (de)konstrukcji.

Abstract

This study explores historical metaphors that shape Kievan Orthodox historiography. The works of Meletius Smotrytsky, Theophan Prokopovich, and George (Konissky) are analysed with particular attention given to the metaphor of state-confessional unity, which underpins their historical narratives. This metaphor – visible in medieval Ruthenian

historiography – under the influence of political and confessional changes in Central and Eastern Europe was subject to a constant process of (de)construction.

Słowa kluczowe: metafora, historiografia, jedność, Cerkiew prawosławna, Ruś Kijowska
Keywords: metaphor, historiography, unity, Orthodox Church, Kievan Rus'

Wstęp

Niniejszy tekst stanowi przyczynek do szerszych badań poświęconych historiografii konfesyjnej (prawosławnej oraz katolickiej obydwu obrządków)¹. Jego celem będzie analiza historycznej metafory jedności, jaką odnaleźć można w narracjach prawosławnej historiografii metropolii kijowskiej (okresu Rusi Kijowskiej, państwowości polsko-litewskiej, Rzeczypospolitej oraz cesarstwa rosyjskiego) oraz dowiedzenie, iż stanowiła ona wynik mnemohistorycznego dyskursu, zachodzącego między przeszłością badaną a teraźniejszością badaczy². Poszukiwania przeprowadzono w dłuższej perspektywie czasowej, a analiz dokonano na wybranej twórczości Melecjusza Smotryckiego, Teofana Prokopowicza i Jerzego Konisskiego.

I.

Utworzona w X wieku metropolia kijowska związana była z państwowością ruską, aż do utraty przez nią podmiotowości. Na przełomie XIII i XIV wieku przeniesiono rezydencję metropolitarną do Włodzimierza nad Kłajmą, później do Moskwy, a w XV wieku podzielono metropolię kijowską na część moskiewską (w 1589 roku przekształconą w patriarchat i uniezależnioną od Konstantynopola) oraz polsko-litewską. Rozłam metropolii miał znaczny wpływ na ukształtowanie różnic między chrześcijaństwem „kijowskim” i „moskiewskim”, mających aksjologiczny, obrządkowo-liturgiczny oraz mnemoniczny charakter³. Już na początku XV wieku w ramach państwowości polsko-litewskiej zaistniała koncepcja utworzenia niezależnej prawosławnej organizacji cerkiewnej, z zachowaniem praw wynikających

¹ N. Morawiec, „*Solitudinem faciunt, pacem appellant*”. *Koliyivshchyna: a Polish historiographic reflection and a metaphor of unity*, „Folia Historica Cracoviensia” 2023, t. 29, nr 2, ss. 67–101.

² Zob.: Е.Е. Барсу́к, *О православной историографической традиции на белорусских и украинских землях в XVII–XVIII вв.*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету” 2017, вип. 48, ss. 27–32.

³ О.Н. Саган, *Київське християнство: церковна і просторово-часова ідентифікація*, „Київське християнство: церковна і просторово-часова ідентифікація” „Українське релігієзнавство” 2013, nr 65, s. 176.

z sukcesji metropolii kijowskiej. Wynikało to z obaw państwowych decydentów przed stopniowym przesuwaniem centrum ruskiego prawosławia w stronę Moskwy. W kontekście tejże koncepcji działał bułgarski mnich i metropolita kijowski Grzegorz Camblak. Konstruował on ramy nowej ruskiej specyfiki kulturowo-konfesyjnej na ziemiach polsko-litewskich, poprzez wprowadzanie swoistości rytualno-liturgicznych, ale i modlitwy za „książąt i panów naszych”⁴. Jagiellonowie świadomie budowali swoje państwo na wielowyznaniowej i wieloetnicznej strukturze, respektując prawosławie jako dominującą religię ludności ruskiej. Jego znaczenie religijne i kulturowe manifestowało się m.in. w rozwoju kultu ikon, zwłaszcza maryjnych, które kształtowały duchowość wiernych, przenikały do literatury, sztuki i architektury oraz sprzyjały integracji społecznej. Prawosławni kompilatorzy dzieł teologicznych w XVI wieku zdawali sobie sprawę, że ich odbiorcy funkcjonują w przestrzeni wielowyznaniowej i różnokulturowej, która – jak pisała Marzanna Kuczyńska – „zmuszała do konfrontacji pomiędzy wschodnią ortodoksją a nowymi reformacyjnymi doktrynami oraz cerkiewnosłowiańską kulturą liturgiczną a językami narodowymi w piśmiennictwie wyznaniowym”⁵. Jednocześnie sami prawosławni hierarchowie wierzyli, że w ramach polsko-litewskiej państwowości, opartej na demokracji szlacheckiej i zasadzie tolerancji religijnej, możliwe było budowanie nowej formuły obecności Cerkwi w życiu publicznym. Mieli nadzieję, że państwo – wraz z królem i szlachtą – występuje jako obrońca wiary, co stwarzało warunki do tworzenia okołopaństwowej ideologii projednościowej. W jej centrum umieszczali prawosławie jako fundament ruskiej tożsamości i narzędzie integracji w ramach Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁶.

II.

W tych namysłach ważne były również komponenty historyczno-mnemoniczne. Przesiąknięte ideami religijno-historycznymi były latopisy konstruujące ruską religijność i pamięć. Wykładnię dziejów Rusi znajdziemy w *Kazaniu o prawie i łasce* metropolity kijowskiego Hilariona i *Powieści... Nestora*. Wpisywali oni ruską historię w dzieje ewangeliczne, ale i dzieje powszechnie, dowodząc praw Rusinów

⁴ Szerzej: A. Gil, I. Skoczylas, *Kościół Wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia Kijowska w latach 1458–1795*, Lublin–Łwów, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2014.

⁵ M. Kuczyńska, *Odbiorca wpisany w ruskie kaznodziejstwo renesansu (XVI/XVII w.) jako człowiek pogranicza kulturowo-religijnego*, [w:] *Wiktor Choriew in memoriam*, red. A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski, Białystok, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, 2013, s. 143.

⁶ A. Mironowicz, *Swoi czy obcy. Prawosławni w dawnej Rzeczypospolitej*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 2017, cz. 8: *Cerkiew a asymilacja – swój i obcy*, ss. 207–224.

do niezawisłej egzystencji⁷. Zapowiedziane przez Apostoła Andrzeja panowanie Włodzimierza określali jako początek dziejów Rusi, a zarazem jej „złoty wiek”. Choć w miarę rozbicia ruskiej państwowości mnożyły się odpisy i interpretacje kronikarskich narracji, faktografia związana z panowaniem księcia Włodzimierza i jego chrztem stanowiła podstawowy element dziejowych kreacji. Co więcej, rozbicie to sprawiło, iż narracje metaforyzowane były poprzez ideę głoszącą potrzebę ruskiej jedności⁸. Zwróćmy uwagę, iż metaforyzacje te różniły się od historycznych wykładni ideologii sarmackiej. Jeśli kronikarze polscy, a później kozacy postrzegali Sarmację jako państwo idealne, to intelektualiści cerkiewni widzieli je w chrześcijańskim dominium Włodzimierza. Obraz ten, metaforyzujący narracje dzieł przywódców kościelnych kręgu kijowskiego w XVII wieku zderzył się z historiozofią unijną. Ideolog ruchu unijnego Piotr Skarga w dziele *O jedności Kościoła Bożego* pragnął udowodnić, iż Chrzest Rusi 988 roku odbył się w okresie kościelnej jedności, a wschodni był jedynie obrządek. Jedność – mimo kościelnej schizmy – była na Rusi kultywowana, a unia florencka stanowiła jej przypomnienie⁹. Po ustanowieniu unii brzeskiej interpretacje te wykorzystywali jej zwolennicy podczas katolicko-prawosławnej polemiki religijnej (Hipacy Pocięj, Leon Kreuza-Rzewuski, Joachim Morochoowski, czy Ignacy Kulczyński). Nie dziwi zatem fakt, iż tak konstruowana wizja dziejów musiała zostać potępiona przez stronę prawosławną. Metafora jedności ulegała (de)konstrukcji – z prawosławnej stawała się katolicką, a chrzest Włodzimierza wyznaczał początek katolickich dziejów Rusi.

III.

Wszelako unia brzeska – zwracając się w swej istocie przeciwko forsowanej w wiekach XV–XVI koncepcji państwowego, polsko-litewskiego prawosławia – wymusiła na samej Cerkwi określoną reakcję. Jej dalsze istnienie musiało być poprzedzone powtórna samoidentyfikacją, przeprowadzoną w nowej, polityczno-konfesyjnej rzeczywistości Rzeczypospolitej. Odniosła ona skutek. Już pod koniec XVI i na początku XVII wieku prawosławni intelektualiści uporządkowali wiele kwestii natury dogmatycznej, obrzędowej czy administracyjnej, a co ważniejsze – dokonali

⁷ С.Н. Кочеров, *Становление русского историософского сознания от Киевской Руси до царства московского*, „Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки” 2013, nr 2 (30), s. 96.

⁸ Szerzej: Я.В. Затилук, *Хрещення Русі князем Володимиром: конструювання історичної оповіді та її доповнення православними книжниками XII–XVI ст.*, „Український історичний журнал: науковий журнал” 2014, nr 1 (січень–лютий), ss. 40–58.

⁹ P. Skarga, *O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu*, Wilno, W drukarni Krzysztofa Radziwiła, 1577.

własnej tożsamościowej dekonstrukcji. Jak przekonywał Aleksander Naumow zrezygnowali – przynajmniej do pewnego stopnia – ze wschodniej teologicznej postawy mistyczno-apofatycznej i poczęli odwoływać się do dyskursywno-pojęciowej teologii scholastycznej¹⁰. Dzięki temu zyskali narzędzie pozwalające bronić prawosławia w teologicznych dyskusjach z katolikami obydwu obrządków¹¹. Co więcej, stworzyli historiozoficzną kontrpropozycję mającą wspierać dyskurs teologiczny. Dostrzeżemy ją w twórczości XVII i XVIII-wiecznych twórców prawosławnych od Melecjusza Smotryckiego i Zachariasza Kopystyńskiego począwszy, a na Jerzym Konisskim kończąc. Zwróćmy uwagę na twórczość Smotryckiego przed jego przejściem na katolicyzm. W traktacie *Threnos* (Θρήνος...) przedstawił on poetycki obraz Matki-Cerkwi oplakującej unicką zdradę swoich dzieci. W uniwersalnej metaforze Cerkwi-Matki, która stanowiła emocjonalny nurt *Threnosu*, ukazana została idea utraconej jedności, ale i chęć propagowania idealnego pojednania, poprzez odwołanie do rodzimych i duchowych wartości¹². W *Weryfikacji niewinności* (*Verificatia niewinności*) i w *Obronie Weryfikacji* (*Obrona Verificacyey*) wykazywał natomiast istnienie na Rusi odrębnego i starszego od polskiego prawodawstwa świeckiego i duchownego, zarzucał unitom podział Rusi¹³. Stwierdzał, iż tak jak Polska od swego chrztu ukształtowała własną duchowość, to chrzest Włodzimierza zainicjował powstanie jej ruskiego odpowiednika. Określając ziemie ruskie jako „Ojczyznę” przypomniał również, iż Ruś przyłączona była najpierw do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a potem do Królestwa Polskiego, prawodawstwo religijne otrzymała z Bizancjum, natomiast świeckie prawa nadane jej zostały przez książąt ruskich, potem litewskich i wreszcie królów polskich. W tym kontekście wzywał Rusinów do kultywowania pamięci, kreowania dziejów. Oczywiście miało to określony cel – wzmocnienie pozycji społeczności prawosławnej w ich sporze z Polakami-katolikami¹⁴. Wszelako, choć Smotrycki ubolewał nad konfesyjnym podziałem w ramach

¹⁰ A. Naumow, *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich*, „Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne. Seria poświęcona starożytnościom słowiańskim”, t. 1, Kraków, Orthdruk, 1996, s. 27 i nast.

¹¹ Szerzej: P. Nowakowski, *Problematyka liturgiczna w międzywyznaniowej polemice po Unii Brzeskiej (1596–1720)*, Kraków, Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, 2004.

¹² Melecjusz Smotrycki (Theophil Ortholog), *Θρήνος, to jest Lament, iedyney ś. powszechney apostolskiej Wschodniej Cerkwie, z objaśnieniem dogmat wiary*, Wilno [b.m.] 1610. Analiza za: S. Babicz, *Twórczość Melecjusza Smotryckiego w kontekście wczesnego baroku ukraińskiego*, „Terminus: półrocznik poświęcony tradycji antycznej w kulturze europejskiej” 2004, R. 6, z. 2, s. 26.

¹³ (Melecjusz Smotrycki), *Verificatia niewinności y omylnych po wszytkiej Litwie y Białey Ruśi rozśianych żywot y uczéwie nęgo narodu ruskiego...*, Wilno, Drukarnia Bractwa Św. Ducha, 1621; idem, *Obrona Verificacyey od obrazy maiestatv krola [...] czystey honor y reputacie ludzi zacnych, duchownych y swiatskich*, Wilno, Drukarnia Bractwa Św. Ducha, 1621.

¹⁴ P. Chomik, *Cerkiew prawosławna w Polsce i krajach sąsiednich. Od przeszłości do współczesnych problemów bezpieczeństwa*, Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2015, s. 54.

społeczności ruskiej, akcentował pokrewieństwo prawosławnych i unitów, wciąż nazywając ich „Rusinami”. Uważał, iż oddzielenie unitów nastąpiło jedynie na poziomie wiary (postrzegał zatem „Rusinów” jako wspólnotę dwuczęściową¹⁵, a wyznikać to mogło – jak sugerowali badacze – z rozumienia narodu w sposób etniczny). Jako jeden z nielicznych dostrzegał także szkodliwość dalszej konfrontacji religijnej, wysuwając ideę pojednania „Rusi z Rusią”¹⁶.

IV.

Po włączeniu Kijowa do Rosji i podporządkowaniu przez nią kijowskiego prawosławia w 1686 roku kijowskim hierarchom wydawało się, iż zmieniając króla na cara, ten ostatni zagwarantuje im dawne przywileje narodowo-konfesyjne. Dowodzili wręcz, iż to Opatrzność – uświęcając ziemię ruską w zapowiedzi Apostoła Andrzeja – wyniosła Kijów jako symboliczną Drugą Jerozolimę¹⁷. Idea ta powstała na początku XVII wieku i propagowana szczególnie przez duchownych intelektualistów Kolegium Kijowsko-Mohylańskiego, głosiła, iż to nie Moskwa, a Kijów – jako środek ruskiego świata, jednocześnie centrum religijno-kulturowe – miał jednoczyć Rusinów. Natomiast w nowej sytuacji politycznej, idea ta owe jednościowe działania skierowała w stronę Rusinów moskiewskich, jednocześnie ukazując wyższość Kijowa nad Moskwą¹⁸. Jednakże dostając się pod władzę Patriarchatu Moskiewskiego/Synodu Rządzącego, zbudowanego na zasadach sztywnego centralizmu, Cerkiew kijowska przez XVIII i XIX wiek stopniowo traciła swą pozycję i charakterystyczne cechy. Oczywiście najważniejszy w wymiarze historiozoficznym był *Synopsis kijowski* (*Синопис київський*) napisany, lub jedynie zredagowany, przez Innocentego Gizela w 1674 roku. Oto sami kijowscy intelektualiści dokonali kolejnej „samoidentyfikacji”, a odwołując się do tradycji słowiańsko-ruskiej, w której Kijów, jako spuścizna „Andrzeja i Włodzimierza” miał pierwszoplanowe znaczenie, zaproponowali połączenie jego dziejów z dziejami Moskwy¹⁹. Ściągani przez Piotra I mnisi kijowscy zanieśli taką wykładnię do Rosji. Jeden z nich Teofan Prokopowicz

¹⁵ Ю.А. Чупрына, *О проблеме самоидентификации человека раннего нового времени на примере полемистов Речи Посполитой*, „История. Историки. Источники” 2020, nr 2, s. 59.

¹⁶ І.Д. Фаріон, *Мелетій Смотрицький: мовно-світоглядний гібридизм?*, „Українська мова” 2019, nr 4, s. 60.

¹⁷ Н. Шалашна, *Уявлення про державу та її відносини із церквою в українському православ'ї козацької доби*, „Схід” 2014, nr 3 (129) травень–червень, ss. 70–71.

¹⁸ М. Мазуś, *Концепcje ideologiczne „Moskwa – III Rzym” oraz „Kijów – II Jerozolima” w ujęciu porównawczym*, „Slavia Orientalis” 2015, t. 64, nr 3, ss. 465–475.

¹⁹ І.В. Жиленко, *Синопис Київський. Лаврський альманах*, ред. В.М. Колпакова, Київ, ВІПОЛ, 2002, ss. 4–70.

na potrzeby Piotra I stworzył podstawy ustroju synodalnego oraz podporządkował wszelką działalność konfesyjną decyzjom władcy²⁰. Teofan, choć jeszcze w „kijowskim” okresie swej działalności postrzegał Kijów jako strażnika słowiańsko-ruskiej tradycji, to w otoczeniu Piotra I tradycję ową zaczął postrzegać „(wszech)rosyjsko” łącząc z Moskwą i Petersburgiem. „Roboczymi” terminami w jego narracjach stał się „rosyjski (na)ród”, „Rosjanie”, „Rosja-ojczyzna”²¹. Pisząc pracę gloryfikującą zwycięstwo władcy nad Szwedami przedstawił własną interpretację rosyjskości Kijowa. Ukazywał „zdradę” Iwana Mazepy, poparcie dla łacinników. Natomiast analizując Kozaczyznę, wskazał jej wieloetniczne i wielokonfesyjne pochodzenie i przeciwstawił Kozaków Mazepy Rusinom (w jego rozumowaniu – Rosjanom). „Mazepińcy” – jego zdaniem – popierając Karola XII, stali się zdrajcami Rosji i jej Cerkwi, jednocześnie obiecali Polakom oddanie Rusi (Rosji) w niewolę i wzmocnienie unii. Prokopowicz dowodził, iż przeciw Kozakom i Szwedom wystąpił ukraiński (tj. rosyjski) „lud” i wywołał narodowe powstanie. Oczywiście – nie będąc podmiotem dziejów w refleksjach hierarchy – nie mógł on doprowadzić do połtawskiego zwycięstwa. Dokonał tego Piotr I. Nie wypowiedział jednak Kijowowi wojny, a jedynie bronił prawosławnych Rosjan przed zapatrzonymi w Zachód zdrajcami²². Zauważmy, iż Prokopowicz przedstawił gotową wykładnię przyłączenia Kijowa do Moskwy. Ukraińcy to Rosjanie, jakiegokolwiek różnice w języku, kulturze, liturgii wynikają z polskiego, łańskiego i unickiego skażenia. Skażenie – którego kwintesencją był Mazepa – należało zniszczyć. W tym kontekście jakiegokolwiek działania zbrojne nie mogły być odczytywane jako wojna, były jedynie niesieniem pomocy zagrożonym Rosjanom. Zauważmy też, iż owa historiozoficzna wizja (wydrukowana w 1773 roku) kopiowana była przez kolejnych, rosyjskich historyków i polityków (wliczając Władimira Putina)²³, a schemat interpretacyjny, odpowiednio „narodowo” modyfikowany, przeszczepiano na inne terytoria²⁴.

²⁰ J. Cracraft, *The Church Reform of Peter the Great*, Stanford, Stanford University Press, 1971, s. 58.

²¹ П.С. Стефанович, «Славянороссийский народ» в исторической литературе Украины и России XVII — первой половины XVIII в., „Slověne” 2019, vol. 9, nr 2, ss. 436–437.

²² [Феофан, Прокопович], *История императора Петра Великаго (...)*, Санктпетербург 1773; изд. второе, Москва, В типографии Компании типографической, 1788, ss. 222–223, 235–241.

²³ N. Morawiec, *Incepce. W poszukiwaniu źródeł putinowskiej filozofii dziejów* (tekst w druku). Zobacz: B.A. Düben, *Rewriting History and 'Gathering the Russian Lands': Vladimir Putin and Ukrainian Nationhood*, [w:] *Ukraine Russia's War and the Future of the Global Order*, red. M. Cox, London: LSE Presspp, 2023, ss. 59–90.

²⁴ N. Morawiec, *Between the royal throne and the royal doors. Missionary activity of the Russian Orthodox Church in the synodal period and the historiography of the so-called learned monks*, [w:] *Boym et cetera*, red. A.W. Mikołajczak, M. Miazek-Męczynska, R. Dymczyk, Poznań, Humanistic and Interdisciplinary research Group AMU, 2015, ss. 147–174.

V.

W okresie rozbiorów kwestią rosyjskości Rusinów zajął się wychowanek „Mohylanki” Jerzy Koniski. Jako znany kaznodzieja, filozof i teolog wyznaczony został na prawosławnego biskupa mściławskiego, mohylewskiego i orszańskiego oraz ordynariusza ostatniej prawosławnej eparchii w granicach I Rzeczypospolitej²⁵. Co ciekawe, pragnąc wzmocnić pozycję prawosławia odwołał się do dawnych praw i przywilejów nadawanych przez książąt litewskich i królów polskich. Prawodawstwo to – jego zdaniem – ukształtować miało „złoty wiek” prawosławia państwowości polsko-litewskiej, utracony aktem 1596 roku. Nie chodziło o lansowanie (jak XV w.) utworzenia niezależnej prawosławnej organizacji cerkiewnej w ramach Rzeczypospolitej, raczej o zagwarantowanie prawosławnym równoprawnej pozycji z katolikami, z jednoczesnym podporządkowaniem ich nowemu gwarantowi tychże praw tj. rosyjskiemu władcy²⁶. W 1767 roku Koniski wydrukował pracę *Prawa y wolności*²⁷. Wchodziły do niej konstytucje sejmowe, książęce i królewskie przywileje. Kolejne zmiany interpretacyjne generował rozbiór 1772 roku i przyłączenie Mohylewa do Rosji. W pracy pt. *Historyczne wiadomości o Eparchii Mohylewskiej... (Историческое известие о Епархіи Могилевской)*, Koniski ukazał dzieje prawosławia w Mohylewie. Nie zależało mu jednak na akcentowaniu konieczności powrotu do owego „złotego wieku”. Pragnął raczej dowieść faktu jego bezpowrotnej utraty, do czego przyczynić się miała brutalna i niezgodna z przyjętymi legislacyjnymi zobowiązaniami działalność strony polsko-katolickiej²⁸. W kolejnej rozprawie Koniskiego pt. *Notatki wielebnego Jerzego Koniskiego o tym, że do końca XVI wieku nie było żadnej unii z Kościołem rzymskim (Записки преосвященнаго Георгія Конисскаго о томъ, что въ Россіи до конца XVI вѣка не было ни какой униі съ римскою Церквію)* gromił – skonstruowaną przez unitów – wykładnię „zjednoczeniowych” dziejów Kościoła

²⁵ Szerzej: A. Mironowicz, *Jerzy Koniski biskup mohylewski*, Białystok, Agencja Wydawnicza EkoPress, 2017.

²⁶ Analiza za: N. Morawiec, *Konstrukcja/dekonstrukcja jedności. Jan Długosz w polemice prawosławno-katolickiej (na przykładzie twórczości historycznej Jerzego Koniskiego)*, [w:] *Recepcja twórczości Jana Długosza w historiografii krajów europejskich*, red. M. Antoniewicz, N. Morawiec, Częstochowa. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydawnictwo UJD, 2019, ss. 137–157.

²⁷ [J. Koniski], *Prawa y wolności obywatelom Korony Polskiej (...)*, [miejsce nieznanne], [drukarz nieznanne], 1767. [78 pp.]

²⁸ *Историческое известие о Епархіи Могилевской (...)*, [w:] *Собрание сочиненій Георгія Конисскаго, Архієпископа Бѣлорусскаго. Съ портретомъ его и жизнеописаніемъ, составленнымъ протоіереемъ Иоанномъ Григоровичемъ*, ч. 2, Санкт-Петербург: Въ типографіи Эдгарда Веймара, 1861, ss. 197–217.

katolickiego²⁹. Tak ukształtowana interpretacja miała dalsze dzieje – niewątpliwie inspirowała tzw. ideologię „zachodnioruską”, wykorzystaną w dyskursie wokół zjednoczenia unitów z prawosławiem okresu panowania Mikołaja I³⁰.

Zakończenie

Historycy Rusi Kijowskiej, zwykle duchowni, powoływali się w swych narracjach na metaforologiczny zasób jednoczący Rusinów wokół świeckiego władcy i Cerkwi, chrzest Włodzimierza natomiast postrzegali jako początek dziejów prawosławnej państwowości, nadający jej określone miejsce w geokonfesyjnej strukturze narodów chrześcijańskich. Namysły te artykułowane były w okresie feudalnego rozbitcia i mongolskiej „Smuty”, a pisane i kompilowane zwody jednoczyć miały Ruś wokół ośrodków władzy. Szczególnie Moskwa tworzyła swą ideologię na „zbieraniu” ziem ruskich wierząc, iż jest naturalnym sukcesorem dawnej, zniszczonej przez Mongołów w XIII wieku Rusi Kijowskiej. Nie dziwi zatem, iż taka interpretacja budziła niepokój – kolejnych posiadaczy ruskiego dominium – książąt litewskich i królów polskich. Zależało im na zaprowadzeniu na Rusi polityki pamięci/historii mogącej jednoczyć prawosławne ziemie ruskie wokół ich władztwa. Prawosławnym zagwarantowano zatem państwowo-legislacyjne i kulturowo-konfesyjne bezpieczeństwo, dzięki któremu rozwinęli własną – opartą na działalności intelektualnej (sztuka i architektura cerkiewna, literatura/historiografia) – tożsamość, projednościowo nastawioną do państwowości polsko-litewskiej. Zniosła ją unia brzeska. W jej konsekwencji powstał Kościół unicki, którego uczeni duchowni – wsparci projednościową polityką historii/pamięci państwowych decydentów, stworzyli własną wykładnię dziejów. Głosiła ona katolicką jedność Rusi i gloryfikowała unię brzeską jako akt powrotu wiernych do postanowień unii florenckiej i katolickiego chrztu Włodzimierza w obrządku wschodnim. Prawosławni intelektualiści kijowscy w XVII i XVIII wieku, żywo na ową wizję dziejów reagowali, a dokonując samoidentyfikacji i tworząc nowy projekt tożsamościowy. Dowodzili natomiast, że to sam akt unijny rozbił Ruś i podporządkował papieżowi, a w polemice z unitami stworzyli własną historiozofię, negującą jedność katolicką Rusinów. Łatwo zatem zauważyć, iż obie strony zaproponowały dwa przeciwstawne namysły

²⁹ *Записки преосвященнаго Георгія Конисскаго о томъ, что въ Россіи до конца XVI вѣка не было ни какой униі съ римскою Церквію*, [w:] *Чтенія въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ. Засыдаіе 29-го марта, 1847 года*, nr 8, Moskwa 1847 (V.: cz. I, ss. 5–14, cz. II, s. 15–30), cz. II, s. 15.

³⁰ Szerzej: N. Morawiec, *(De)constructing sanctity. Josaphat Kuntsevych and Iosif Semashko's "reversed" historiography*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2021, nr 4, t. 42, ss. 109–123.

konstruowane przez metafory jedności: 1) prawosławno-ruskiej i 2) katolicko-ruskiej. Po przyłączeniu Kijowa do Rosji kijowscy intelektualiści stworzyli nową wykładnię dziejów, łącząc historię Kijowa i Moskwy, przy czym ten pierwszy miał pełnić wiodącą (jako druga Jerozolima), duchową rolę w przyszłym wspólnym państwie (co oczywiście poprzedzone było kolejną tożsamościową samoidentyfikacją). Przy czym Teofan Prokopowicz skonstruował już inną, rosyjsko-imperialną interpretację dziejów. Zauważmy, iż ukazując Rusinów-Ukraińców podczas wojny ze Szwecją zastosował prawosławno-ruską metaforę jedności, nadając jej rosyjski charakter. Metafora ta konstruowała wykładnię Konisskiego. O ile hierarcha ten przed pierwszym rozbiorem dostrzegał konieczność udowodnienia, iż w Rzeczypospolitej możliwe będzie uznanie prawosławnych za współobywateli Polaków-katolików, to już w kolejnych latach dowodził rosyjskości i prawosławności unitów i optował za ich zjednoczeniem z prawosławiem pod skrzydłami rosyjskiego „imperium”.

Literatura

- Babicz S., *Twórczość Melecjusza Smotryckiego w kontekście wczesnego baroku ukraińskiego*, „Terminus: półrocznik poświęcony tradycji antycznej w kulturze europejskiej” 2004, r. 6, z. 2, ss. 13–30.
- Chomik P., *Cerkiew prawosławna w Polsce i krajach sąsiednich. Od przeszłości do współczesnych problemów bezpieczeństwa*, Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2015, 225 ss.
- Cracraft J., *The Church Reform of Peter the Great*, Stanford, Stanford University Press, 1971, 336 pp.
- Düben B.A., *Rewriting History and ‘Gathering the Russian Lands’: Vladimir Putin and Ukrainian Nationhood*, [w:] *Ukraine Russia’s War and the Future of the Global Order*, red. M. Cox, London: LSE Presspp, 2023, ss. 59–90.
- Gil A., I. Skoczylas, *Kościół Wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia Kijowska w latach 1458–1795*, Lublin–Lwów, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2014, 684 ss.
- Kuczyńska M., *Odbiorca wpisany w ruskie kaznodziejstwo renesansu (XVI/XVII w.) jako człowiek pogranicza kulturowo-religijnego*, [w:] *Wiktor Choriew in memoriam*, red. A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski, Białystok, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, 2013, ss. 141–150.
- (Koniski J.), *Prawa y wolności obywatelom Korony Polskiej (...)*, [miejsce niezna-
ne], [drukarz nieznan], 1767, 78 ss.
- Mazuś M., *Koncepcje ideologiczne „Moskwa – III Rzym” oraz „Kijów – II Jerozoli-
ma” w ujęciu porównawczym*, „Slavia Orientalis” 2015, t. 64, nr 3, ss. 465–475.

- Mironowicz A., *Jerzy Koniski biskup mohylewski*, Białystok, Agencja Wydawnicza EkoPress, 2017, 156 ss.
- Mironowicz A., *Swoi czy obcy. Prawosławni w dawnej Rzeczypospolitej*, „Lato-pisy Akademii Supraskiej” 2017, cz. 8: *Cerkiew a asymilacja – swój i obcy*, s. 207–224.
- Morawiec N., *(De)constructing sanctity. Josaphat Kuntsevych and Iosif Semashko's “reversed” historiography*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2021, nr 4, t. 42, ss. 109–123.
- Morawiec N., *“Solitudinem faciunt, pacem appellant”. Koliyivshchyna: a Polish historiographic reflection and a metaphor of unity*, „Folia Historica Cracoviensia” 2023, t. 29, nr 2, ss. 67–101.
- Morawiec N., *Between the royal throne and the royal doors. Missionary activity of the Russian Orthodox Church in the synodal period and the historiography of the so-called learned monks*, [w:] *Boym et cetera*, reds. A.W. Mikołajczak, M. Miazek-Męczyńska, R. Dymczyk, Poznań, Humanistic and Interdisciplinary research Group AMU, 2015, ss. 147–174.
- Morawiec N., *Konstrukcja/dekonstrukcja jedności. Jan Długosz w polemice prawosławno-katolickiej (na przykładzie twórczości historycznej Jerzego Koniskiego)*, [w:] *Recepcja twórczości Jana Długosza w historiografii krajów europejskich*, red. M. Antoniewicz, N. Morawiec, Częstochowa, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydawnictwo UJD, 2019, ss. 137–157.
- Naumow A., *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich*, «Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne. Seria poświęcona starożytnościom słowiańskim», t. 1, Kraków, Orthdruk, 1996, 215 pp.
- Nowakowski P., *Problematyka liturgiczna w międzywyznaniowej polemice po Unii Brzeskiej (1596–1720)*, Kraków, Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, 2004, 304 ss.
- (Smotrycki Melecjusz) Theophil Ortholog, *Θρήνος, to jest Lament, iedyney ś. powszechney apostolskiej Wschodniej Cerkwie, z objaśnieniem dogmat wiary*, Wilno [b.m.] 1610, 218 ss.
- (Smotrycki Melecjusz), *Obrona Verificaciy od obrazy maiestatv krola [...] czystey honor y reputacie ludzi zacnych, duchownych y swietskich*, Wilno, Drukarnia Bractwa Św. Ducha, 1621, 127 ss.
- (Smotrycki Melecjusz), *Verificatia niewinności y omylnych po wszytkiey Litwie y Białey Ruśi rozśianych żywot y uczciwe cnego narodu ruskiego...*, Wilno, Drukarnia Bractwa Św. Ducha, 1621 (74 pp.).
- Skarga P., *O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu*, Wilno, W drukarni Krzysztofa Radziwiłła, 1577, 404 ss.

- Барсук Е.Е., *О православной историографической традиции на белорусских и украинских землях в XVII–XVIII вв.*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету” 2017, вип. 48, ss. 27–32.
- Георгий (Конисский), *Записки преосвященнаго Георгія Конискаго о томъ, что въ Россіи до конца XVI вѣка не было ни какой уніи съ римскою Церквію*, [w:] *Чтенія въ Императорскомъ Обществе Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ. Засѣдаіе 29-го марта, 1847 года*, nr 8, Москва, Унив. тип., 1847 (V.: cz. I, ss. 5–14, cz. II, ss. 15–30).
- Георгий (Конисский), *Историческое известіе о Епарфіи Могилевской (...)*, [w:] *Собраніе сочиненій Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорусскаго. Съ портретомъ его и жизнеописаніемъ, составленнымъ протоіереемъ Иоанномъ Григоровичемъ*, ч. 2, Санкт-Петербург, Въ типографіи Эдгарда Веймара, 1861, ss. 197–217.
- Жиленко І.В., *Синопис Кіівський. Лаврський альманах*, ред. В.М. Колпакова, Київ, ВІПОЛ, 2002, 194 ss.
- Затилюк Я.В., *Хрещення Русі князем Володимиром: конструювання історичної оповіді та її доповнення православними книжниками XII–XVI ст.*, „Український історичний журнал: науковий журнал” 2014, nr 1 (січень–лютий), ss. 40–58.
- Кочеров С.Н., *Становление русского историософского сознания от Киевской Руси до царства московского*, „Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки” 2013, nr 2 (30), ss. 95–99.
- Саган О.Н., *Кіївське християнство: церковна і просторово-часова ідентифікація*, “Кіївське християнство: церковна і просторово-часова ідентифікація” „Українське релігієзнавство” 2013, nr 65, ss. 173–180.
- Стефанович П.С., *«Славянороссийский народ» в исторической литературе Украины и России XVII — первой половины XVIII в.*, „Slověne”, 2019, vol. 9, nr 2, ss. 417–447.
- Фаріон І.Д., *Мелетій Смотрицький: мовно-світоглядний гібридизм?*, „Українська мова” 2019, nr 4, ss. 57–69.
- Феофан (Прокопович), *История императора Петра Великаго (...)*, изд. второе, Москва, В типографии Компании типографической, 1788, 256 ss.
- Чупрына Ю.А., *О проблеме самоидентификации человека раннего нового времени на примере полемистов Речи Посполитой*, „История. Историки. Источники” 2020, nr 2, ss. 56–63.
- Шалашна Н., *Уявлення про державу та її відносини із церквою в українському православ'ї козацької доби*, „Схід” 2014, nr 3 (129) травень–червень, ss. 68–73.

References

- Babicz S., *Twórczość Melecjusza Smotryckiego w kontekście wczesnego baroku ukraińskiego* [The Work of Meletius Smotrytsky in the Context of the Early Ukrainian Baroque], "Terminus: półrocznik poświęcony tradycji antycznej w kulturze europejskiej" ["Terminus: a semi-annual journal devoted to the ancient tradition in European culture"] 2004, vol. 6, no. 2, pp. 13–30.
- Barsuk E.E., *O pravoslavnoi istoriograficheskoi traditsii na belorusskikh i ukrain-skikh zemliakh v XVII–XVIII vv.* [Orthodox Tradition in the Historiography of the XVII–XVIII Centuries], "Naukovi praci istorychnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu" ["Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University"] 2017, vol. 48, pp. 27–32.
- Chomik P., *Cerkiew prawosławna w Polsce i krajach sąsiednich. Od przeszłości do współczesnych problemów bezpieczeństwa* [The Orthodox Church in Poland and Neighboring Countries. From the Past to Contemporary Security Problems], Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2015, 225 pp.
- Chupryna Iu.A., *O probleme samoidentifikatsii cheloveka rannego novogo vremeni na primere polemistov Rechi Pospolitoi* [On the Problem of Self-Identification of a Person in the Early Modern Period Using the Example of the Polemicists of the Polish-Lithuanian Commonwealth], "Istoriia. Istoriki. Istochniki" ["History. Historians. Sources"] 2020, no. 2, pp. 56–63.
- Cracraft J., *The Church Reform of Peter the Great*, Stanford, Stanford University Press, 1971, 336 pp.
- Düben B.A., *Rewriting History and 'Gathering the Russian Lands': Vladimir Putin and Ukrainian Nationhood*, [in:] *Ukraine Russia's War and the Future of the Global Order*, ed. Michael Cox, London: LSE Presspp, 2023, pp. 59–90.
- Farion I.D., *Meletij Smotryc'kyj: movno-svitogljadovyj gibrydyzm?*, [Meletij Smotrytskyi: Language and Worldview Hybridism?] "Ukrai'ns'ka mova" ["Ukrainian Language"] 2019, no. 4, pp. 57–69.
- Feofan (Prokopovich), *Istoriia imperatora Petra Velikago (...)* [History of Emperor Peter the Great (...)], 2nd ed., Moskva, V tipografii Kompanii tipograficheskoi, 1788, 256 pp.
- Georgii (Konisskii), *Istoricheskoe izvestie o Eparfii Mogilevskoi (...)* [Historical Information About the Mogilev Diocese (...)], [in:] *Sobranie sochinenii Georgiia Koniskago, Arkhiiepiskopa Bëlorusskago. S' portretom" ego i zhizne-opisaniem", sostavlennym" protoiereem" Joannom" Grigorovichem* [Collection of Works of Georgy Koniskay, Archbishop of Belarus. With His Portrait and Biography, Compiled by Archpriest Joan Grigorovich], part 2, Sankt-Peterburg, V" tipografii Edgarda Veimara, 1861, pp. 197–217.

- Georgii (Konisskii), *Zapiski preosviashchennago Georgiia Konisskago o tom*, *chto v*” *Rossii do kontsa XVI vnrka ne bylo ni kakoi unii s*” *rimskoiu Tserkviiu* [Notes of the Most Reverend Georgy Konissky on the Fact That in Russia Until the End of the 16th Century There Was No Unification With the Roman Church], [in:] *Chteniia v*” *Imperatorskom*” *Obshchestvnr Istorii i Drevnostei Rossiiskikh*” *pri Moskovskom*” *Universitetnr. Zasydaie 29-go marta, 1847 goda* [Readings at the Imperial Society of History and Antiquities of Russia at Moscow University. Meeting of March 29, 1847], no. 8, Moskva, Univ. tip., 1847 (part 1, pp. 5–14, part 2, pp. 15–30).
- Gil A., I. Skoczylas, *Kościoły Wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia Kijowska w latach 1458–1795* [Eastern Churches in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Process of Change and Adaptation: The Metropolis of Kiev in the Years 1458–1795], Lublin–Lwów, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2014, 684 pp.
- Kocherov S.N., *Stanovlenie russkogo istoriosofskogo soznaniia ot Kievskoi Rusi do tsarstva moskovskogo* [The Establishing of the Russian Hystoriosophical Consciousness from Kievan Rus’ to Muscovy], “*Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. Serii: Sotsial’nye nauki*” [“*Vestnik of Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod. Series: Social Sciences*”] 2013, no. 2 (30), pp. 95–99.
- (Koniski J.), *Prawa y wolności obywatelom Korony Polskiej (...)* [Rights and Freedoms of Citizens of the Polish Crown (...)], [n.p], [printer unknown], 1767, 78 pp.
- Kuczyńska M., *Odbiorca wpisany w ruskie kaznodziejstwo renesansu (XVI/XVII w.) jako człowiek pogranicza kulturowo-religijnego* [The Recipient Is Inscribed in the Russian Preaching of the Renaissance (16th/17th Century) as a Person on the Cultural and Religious Border], [in:] *Wiktor Choriew in memoriam* [Viktor Choriew in memoriam], A. Janicka, G. Kowalski, Ł. Zabielski (Eds.), Białystok, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego, 2013, pp. 141–150.
- Mazuś M., *Koncepcje ideologiczne „Moskwa – III Rzym” oraz „Kijów – II Jerozolima” w ujęciu porównawczym* [The Ideological Concepts of “Moscow – The Third Rome” and “Kiev – The Second Jerusalem” in a Comparative Approach], “*Slavia Orientalis*” 2015, vol. 64, no. 3, pp. 465–475.
- Mironowicz A., *Jerzy Koniski biskup mohylewski* [Jerzy Konisski, Bishop of Mogilev], Białystok, Agencja Wydawnicza EkoPress, 2017, 156 pp.
- Mironowicz A., *Swoi czy obcy. Prawosławni w dawnej Rzeczypospolitej* [Ours or Strangers: Orthodox Christians in the Former Polish-Lithuanian Commonwealth], „*Latopisy Akademii Supraskiej*” [“*Chronicles of the Supraśl Academy*”]

- 2017, Part 8: *The Orthodox Church and Assimilation – Our Own and the Foreign*, pp. 207–224.
- Morawiec N., *(De)constructing sanctity. Josaphat Kuntsevych and Iosif Semashko's "reversed" historiography*, „Seminare. Poszukiwania Naukowe” [“Seminare. Learned Investigations”] 2021, no. 4, vol. 42, pp. 109–123.
- Morawiec N., *“Solitudinem faciunt, pacem appellant”*. *Kolyyivshchyna: a Polish historiographic reflection and a metaphor of unity*, “Folia Historica Cracoviensia” 2023, vol. 29, no. 2, pp. 67–101.
- Morawiec N., *Between the royal throne and the royal doors. Missionary activity of the Russian Orthodox Church in the synodal period and the historiography of the so-called learned monks*, [in:] *Boym et cetera*, A.W. Mikołajczak, M. Miazek-Męczyńska, R. Dymczyk (Eds.), Poznań, Humanistic and Interdisciplinary research Group AMU, 2015, pp. 147–174.
- Morawiec N., *Konstrukcja/dekonstrukcja jedności. Jan Długosz w polemice prawosławno-katolickiej (na przykładzie twórczości historycznej Jerzego Koniskiego)* [Construction/Deconstruction of Unity. Jan Długosz in Russian Orthodox-Catholic Polemics (as Exemplified by Georgy Konissky's Historiography)], [in:] *Recepcja twórczości Jana Długosza w historiografii krajów europejskich* [Reception of Jan Długosz's Work in the Historiography of European Countries], M. Antoniewicz, N. Morawiec (Eds.), Częstochowa, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydawnictwo UJD, 2019, pp. 137–157.
- Naumow A., *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich* [Faith and History. From the History of Church Slavonic Literature in the Polish-Lithuanian Lands], “Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne. Seria poświęcona starożytnościom słowiańskim” [“Krakow–Vilnius Slavic Studies. Series on Slavic Antiquities”], vol. 1, Kraków, Orthdruk, 1996, 215 pp.
- Nowakowski P., *Problematyka liturgiczna w międzywyznaniowej polemice po Unii Brzeskiej (1596–1720)* [Liturgical Issues in Interdenominational Polemics After the Union of Brest (1596–1720)], Kraków, Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, 2004, 304 pp.
- Sagan O.N., *Kyi'vs'ke hrystyjanstvo: cerkovna i prostorovo-chasova identyfikacija*, “Kyi'vs'ke hrystyjanstvo: cerkovna i prostorovo-chasova identyfikacija” [Kievan Christianity: Church and Spatial-Temporal Identification], “Ukrai'ns'ke religijeznavstvo” [Ukrainian Religious Studies] 2013, no. 65, pp. 173–180.
- Shalashna N., *Ujavlennja pro derzhavu ta i'i' vidnosyny iz cerkvoju v ukrai'ns'komu pravoslav'i' kozac'koi' doby* [The Concept of the State and Its Relations With the

- Church in Ukrainian Orthodoxy of the Cossack Era], “Shid” [“The East”] 2014, no. 3 (129) May-June, pp. 68–73.
- Skarga P., *O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu* [On the Unity of the Church Of. God Under One Shepherd and on the Greek Apostasy From That Unity], Wilno, W drukarni Krzysztofa Radziwiłła, 1577, 404 pp.
- (Smotrycki Melecjusz) Theophil Ortholog, *Θρήνος, to jest Lament, iedyney ś. powszechney apostolskiej Wschodniej Cerkwie, z objaśnieniem dogmat wiary* [Θρήνος (The Epistle), That Is, the Lament, the Only Holy Universal Apostolic Eastern Churches, With an Explanation of the Dogma of Faith], n.p. 1610, 218 pp.
- (Smotrycki Melecjusz), *Obrona Verificaciy od obrazy maiestaty krola [...] czystey honor y reputacie ludzi zacnych, duchownych y swiatskich* [Defense of Verificación From the King’s Majesty’s Offenses [...] Pure Honor and Reputation of Noble, Clerical and Holy People], Wilno, Drukarnia Bractwa Św. Ducha, 1621, 127 pp.
- (Smotrycki Melecjusz), *Verificatia niewinności y omylnych po wszytkiej Litwie y Białey Rusi rozśianych żywot y uczciwe cnego narodu ruskiego...* [Verification of Innocence and Errors of the Russian People Scattered Throughout Lithuania and White Russia], Wilno, Drukarnia Bractwa Św. Ducha, 1621, 74 pp.
- Stefanovich P.S., “*Slavianorossiiskii narod*” v istoricheskoi literature Ukrainy i Rossii XVII — pervoi poloviny XVIII v. [The “Slavic-Russian Nation” in the Historical Literature of Ukraine and Russia From the 1600s to the Mid-1700s], “Slověne” [“Slověne. International Journal of Slavic Studies”] 2019, vol. 9, no. 2, pp. 417–447.
- Zatylyjuk Ja.V., *Hreshhennja Rusi knjazem Volodymyrom: konstruivannja istorychnoi’ opovidi ta i’i’ dopovnennja pravoslavnymy knyzhnykamy XII–XVI st.* [The Baptism of Rus by Prince Volodymyr: Construction of the Historical Narrative and Its Additions by Orthodox Scribes of the 12th–16th Centuries], „Ukrai’ns’kyj istorychnyj zhurnal: naukovyj zhurnal” [“Ukrainian Historical Journal: Scientific Journal”], 2014 no. 1 (January–February), pp. 40–58.
- Zhylenko I.V., *Synopsys Kyi’vs’kyj. Lavrs’kyj al’manah* [Kievan Synopsis. Lavra Almanac], V.M. Kolpakova (Ed.), Kyi’v, VIPOL, 2002, 194 pp.